

Car Rusiyasında hökmlənmiş edən imperatorların özünə qızıl tullumuş taclarla öz-özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə tez-tez dəyişməyə qaldı. Xüsusən də, İtaliya sülhü ilə əraziyə genişləndirmə siyasəti. Qara dəniz sahilləri və bütövlükdə Qafqaz ərazisini ilhaq edib bu torpaqlarda öz mövqeyini möhkəmləndirən rus imperiyası Osmanlı-Türk dövlətinə nəvbəti "dars" vermək, Türkiyənin Balkan yarımadasında əsirlərdən bəri davam edən hökmlənmişinə kölgə salmaq, bölgədə yaşayan dinc sülvanların "türk despotizmindən xilas etmək üçün" müxtəlif hiylə və bəhanələrə əl atırdı. Onları öz tərəflərinə çəkmək, "himayədarlıq" etmək məqsədi ilə etnik zəmində kütləvi itxışaqlar, etiraz aksiyaları və uşyanlar törədilməsinə rəvac verirdi. Və beləliklə də sülvan-islam qarşıdurmasını alovlandırmağa hər an məqam, fürsət axtarırdı.

çik qardaşı Mixaelin burada əx-sən qarşılama mərasimi oldu. Cavan və ərəvəli erməni qadınlarının da iştirak etdiyi bu "təntənəli" görüşdə təbii ki, ilk badəni keşiş qaldrın niqinə bu sözlərlə yekun vurdu: "...mənim qartal övlədim, əzizi qan qardaşlarımız! Erməni zümrəsi sizin yolunuza üzünüzlü intizarla və səbrsizliklə gözləyirdi. Biz əmin iddik ki, haçansa Böyük Rusiyanın illəşkar və yenilməz orduların dağlara da ayaq basacaq və burada qar tutan kimsəsiz, arxasız ermənilər türkün əsarətindən xilas edəcəkdir. Nəhayət, budur, o, günü də gördük, qismət belə imiş.

Mənim balalarım, Rus pədaşını arxayın edə bilərsiniz ki, Osmanlı İmperiyasının hüddürlərində yaşayan bütün erməni tayfaları hamılıqla onun müqəddəs bayrağından öpməyə və ona itaat etməyə hazırdır.

XIX əsrin sonlarında Rusiyanın Balkanlarda anti-Türk siyasəti

Mürsəl RƏVƏNLİ,
*Yazıçı-publisist,
M.Qorki adına Beynəlxalq
mükafat laureatı*
(Əvvəlki ötən sayımızda)

Mihədd Paşadan sonra XX əsrin tanınmış tarixçi filosof İsmail Həmi Danişment yazır ki, "...Balkan sülvanlarının Bosniya və Herseqovina, Bolqarıya, Serbiya, Çernoqoriya və başqa ərazilərdən Osmanlı İmperiyasına qarşı silahlı uşyanlar baş verməsi və yayılmasını məsuliyyəti əsas etibarilə rusların üzünə düşür. Çünki qar Rusiyanı əl çəkilməz və çəkilməyən əraziləri cəynağın mümkün qədər tez keçirib öz torpaqlarına qatmaq yolunda ciddi addımlar atır."

Müəllif daha sonra yazır: "Rus İmperiyasının militan və separatçıq niyyəti Avropanın nəhəng aparıcı dövlətlərinin, o cümlədən İngiltərənin narazılığına səbəb olmağa bilmişdi. Böyük Britaniya Rusiyanın belə hərəkatlarından ciddi narazı idi. O həç bir vaxta Rusiyanın Balkanlarda itxışağ törətməklə Osmanlı İmperiyasının zəifləməsinə tərəfdar ola bilmiş. Çünki Rusiyanın Avropanın mərkəzində hegemonluq etməsi bilavasitə böyük dövlətlərin mənafeyinə toxunurdu. Balkan xalqlarının məsələsini Osmanlı dövləti keçmişdə olduğu kimi özü müstəqil surətdə həl etməyi bacarırdı..."

Çar Rusiyanın sövnisit ün-sürteri və onların Avropadakı bəzi havadartları əsərlərdən özü bəri Türk dövlətlərinin Balkanlarda yayılan xalqlar üzünə ciddi vassallı-

ğına "son qoymaq", həmin ərazilərin ilhaq olunub Rusiyaya qatılması istiqamətində müxtəlif hiylələrə əl atırdı.

Nəticə etibarilə 1876-cı ilin sonu, 1877-ci ilin əvvəllərində Rusiyanın "xahiş"inə əsasən Bolqarıya, Herseqovina, Bosniya və digər ərazilərə müxtəlif muxtariyyət verilməsi məsələsi ortaya çıxdı. Bu məqsədlə mərkəzi və Qərbi Avropanın əsas aparıcı dövlətlərinin (Rusiya, Avstriya-Macarıstan, İtaliya və Türkiyənin iştirakı ilə Konstantinopol şəhərində geniş konfrans keçirildi.

Üç gün davam edən mötəbər görüşçədə yuxarıda adları hallandırılan bölgələrdə köklü islahatlar keçirilməsinin layihəsi (həmin layihə Rusiya tərəfindən irəli sürülmüşdü - M.) kəskin müzakirə obyektinə çevrildi və, lakin maraqlı tərəfin əsasız iddiası rədd edilmişdi.

Beləliklə, Konstantinopol konfransı ona görə baş tutmadı ki, İngiltərə, Almaniya və İtaliya dövlətləri Rusiyanın təklifi əleyhinə çıxdılar və açıq-aydın Osmanlı İmperiyasını müdafiə etdilər. Yaranmış vəziyyətdən və fikir ayrılığından üstünlüq istifadə edən Türkiyə Balkan yarımadasında öz hərbi ameliyyatlarını daha da genişləndirməyə müvafiq oldu. Yəni de Filippol, Timov və digər ərazilərdə müharibə qızışdı. Bu qarşıma nəticəsində onlarla bolqar kəndi və məhəlləri yerlə yek-sən edildi, dinc əhali öz dedə-babalarını idrəgin düşməyə məhkum edildi. Yüzlərlə qadın və uşaq girov götürüldü..."

Təklifi qəbul olunmayan Çar Rusiyanı növbəti dəfə eyni məsələnin müzakirəyə verilməsinə tövşəb göstərdi və 1877-ci ilin mart ayında Londonda yuxarıda adları sadələndirən dövlətlərin və iddiaçı tərəfin iştirakı ilə gündəliyə salındı. Lakin bu dəfə Osmanlı İmperiyasının mənafeyi müdafiə olundu və Türkiyənin tərəfini saxlayan ölkələr istər-istəməz Rusi-

yanı şok vəziyyətə saldılar.

İn kapitalist blokunun tərəfkeşliyi və Türkiyənin qəti mövqeyi Rus İmperiyasının yelbeyni, cavan, hökmdarı II Aleksandri yaman bəvşələdən çıxartmışdı.

Balkan məsələsini bəhanə gətirən Çar Rusiyanın 12 aprel 1877-ci ildə Osmanlı Türk dövlətinə qarşı birləşmiş qaydada növbəti müharibə elan etməyə məcbur oldu. Bu müharibəni udməq və Avropanın hegemon ölkələrinə öz gücünü göstərmək niyyəti ilə rus birləşmiş orduları Türkiyə torpağına iki istiqamətdən hücumu başlamaq əmrini aldı. Birinci cinah Balkan yarımadası, ikincisi isə Qafqaz-Qərbi Azərbaycan ərazisi idi. Balkan yarımadası istiqamətində hücumə keçən rus ordusu birləşməsinə və ön Dunay ordusuna general S.P. Qurko komandir təyin olunmuşdu.

Qafqaz istiqamətindən Türkiyə ərazisinə soxulmaq istəyən rus qoşun birləşmələrinin tərkibində isə erməni silahlı dəstələri və könüllü dənizçilər də fəaliyyət göstərirdi.

Qoşun hissələri Qərbi Azərbaycan torpaqlarının ərazisindən keçərək Araz çayının sağ sahilı boyunca Ağın dağın ötkələri ilə Ərdahan istiqamətinə doğru hərəkat etdilər. Bu müharibədə Dağlıq və Aran Qarabağ, Zəngəzur və Şəmşəddin qəzalərində yaşayan erməni ailələri də iştirak etdirdi. Gənclik polkovnik Qriqor Şaxnazaryan və Şəmşəddinli hərbiçi Həmparsum Naxçıvanın tərtib etdikləri 850 erməndən ibarət milli polkur 5 may 1877-ci ildə Türkiyənin Sürməli qəzasından keçərək Bayazid qalasını mərdliklə müdafiə edən türk əsgərlərinə həmlə etdi. Lakin 23 gün davam edən qanlı döyüşlərə və güclü hücumlara baxmayaraq erməni polkur, həmçinin onlara köməyə gəlmiş kapitan Stokviçin döşənti dostəsi qalaya soxula bilmiş və xeyli itki verməkdə gənç qoşunlara məcbur olmuşdur.

Lakin əzəmətli Bayazid qalasına hücumlar əla vermir. İravan, Naxçıvan, Kürmür, İqdir və başqa

quberniyalardan səfərbər olunmuş könüllü birləşmələri rus qoşun hissələrinə qoşulaaraq Bayazid qalası və Qars vilayətinin digər ərazilərini tezliklə ələ keçirib Kiçik Asiyada öz "müstəqil erməni dövlətləri"ni yaratmaq xülyəsi ilə vuruşurdular. Bayazid qalasını və ümumiyyətlə Qars vilayətini müdafiə edən Muxtar Paşanın əsgərləri Qars çayının sahillərində general Lazarev və korpus komandiri Loris Melikovun silahlı dəstələrinə sarısdıcı zərbələr endirdi, düşmənin irləməsinə imkan vermidirdi. Ancaq buna baxmayaraq hücum səngimirdi. Qısa müddətə düşmənlər tərəf çoxlu sayda canlı qüvvə və texnika itirmişdi. Ağızlaşmış rus-erməni birləşmələri gənç çəlikmə istəməni, necə olursa olsun irləməyə can atırdı.

İyun ayının 28-də general Turqakşayın süvari dəstəsi Bayazid qalasına həmləyə hazırlaşan ruslara köməyə gəldi.

Bir həftədən artıq davam edən canlı qarşımadən sonra türk əsgərləri müvəqqəti olaraq gənç çəkilməyə qərar verdi və düşmənlər ordusu qalını Məhərisəy əldə. Qars, Ərdahan, Van və digər türk vilayətlərində məskunlaşmış erməni ailələrinin nümayəndələri - başda Əzizurumu keşiş Moyses olmaqla Qafqaz cəbhəsinin əsgər və zabitanlarının o cümlədən birləşmiş rus-erməni qoşunlarının qarşına roisi Çar II Aleksandrın ki-

Biz bu müzəffər yürüşü ürək-dən alqışlayırıq. Buna əmin ola bilərsiniz. Erməni xalqı öz nicatını yalnız sizdə görür. Qoy müqəddəs İsus-Xristos kömək olsun. Amiri! Tabii ki, rus-türk qarşıdurması ərazi baxımından əsas etibarilə ermənilərin qismən və cəm halında məskunlaşdığı Van gölü ətrafı eyni zamanda Qərbi Azərbaycanın torpaqlarına həmsərhəd olan Ağın dağının yamaclarında baş verir. Mübalığış qeyd olunmalıdır ki, ermənilər özlərini "xilas-kar" hesab etdikləri və möhkəm inandıqları rus ordusu hissələrinin Anadolu'nun "içerilərinə doğru irləməsinə övərliş meqamlar yaratmağa çalışır, qoşuna beləliklə etmək missiyasını öz üzənliyinə götürürdülər. Lakin ağızlaşmış düşmənlər nə qədər təbii də olsa bu ərazilərdən keçməklə istərkin türk nizamı arzusundan əlavə Qafqaz dağlarının müqəvimat dəstələri ilə qarşılaşır və onların qəflətli hücumları qarşısında başlanırlar itirirlər..."

Qars, İqdir, Ərdahan, Artvin, Bayazid, Sürməli, Xarbert və digər qoşun və paşalıqlarda yaşayan türk ordusundan nümayəndələri, eyni zamanda qovğaya fəal qoşulan mülki əhali öldürülən və ya dillə qəsbkarlara qarşı inadlı müqəvimat göstərən, ölkə içinə irləməsinə imkan vermirdi.

(Ardı var)